

Силбвестры-ի Домострой-ից, երեւում է, որ մարդուն իրաւունք է տրւում պատժել, խտտաւորտ վարուիլ նոյն իսկ ծննդէ կնոջն, վերջինիս ուղեղը նպատակով:

Առն ու կնոջ անհաւասար իրաւունքը եւ առաջինի նախամենարութիւնը ապացուցւում է նաեւ այն փաստով, որ կինը ոչ մի դատ ու պահանջ չի կարող ներկայացնել իւր ամուսնուն դէմ որա անհաւատարմութեան գէպքերում: Մինչդեռ ընդհակառակն ամուսինն կնոջ անհաւատարմութեան ժամանակ ահագին լիազօրութիւններ ունի ապահարզան պահանջելու (I, գլ. Թ): Կնոջ իրաւազօրութիւնը երեւում է նաեւ այն հետաքրքիր երեւոյթից, որ նա չի կարող հանդէս գալ դատաստանի առաջ, նոյն իսկ իրեն վկայ: Եթէ դուրսէ գար, նրա ցուցմունքները չունին իրաւաբանական արժէք: «Իսկ զկանայս ոչ է պարտ ընդունել վկայս, այլ արբանեակս վկայից» (Նախ գլ. Է): Խիստ բնորոշ է, որ այդ փաստը գոյուցմունք է ունեցել նոյն իսկ մինչեւ մեր օրերը Հայ ժողովրդի սովորութեան իրաւունքում: Բորչալիի գաւառում, (Թիֆլիզի նահանգում) նոյն իսկ այն դէպքում, երբ կինը, մօտիկ ազգական տղամարդ չունենալով, ստիպուած է լինում իր շահերը պաշտպանելու համար գիւղական դատարանին կամ հասարակական կարծիքը, «անգգամ», «անբիւս է կոչում», որ այնքան տղամարդկանց ներկայութեամբ կանգնում, խօսում է¹:

Վերջապէս կնոջ ստորագրեալ գրութիւնն երեւում է գալիս որոշ չափով նրանում, որ դատաստանագիրքը թույլատրում է concubinat, կենսկցութիւն մի այլ կնոջ հետ, ժառանգ ունենելու նպատակով, եթէ իւր օրինաւոր կինն ամուսն է մտնում յընթաց 7 տարու եւ եթէ անհնար է այդ ամուսնութիւնն ըժշկելու: Միեւնոր Գօշը կարծես ուզում է մի կերպ շտեղծել այդ հակադրիստոնէական հաստատութեան երեւոյթը Սուրբ Գրքից վերցրած օրինակով՝ Աբրահամի եւ Սառայի կնութեան: Բայց որպէս զի այդ տեսակ ամուսնութիւնն օրինաւոր Համարում է գալովկըութիւնների առիթ չլինի, Դատաստանագիրքը միւս կողմից արգելում է այդ կենսկից կինն՝ concubin-ը, պահել իւր մօտ, մի բնակարանում օրինաւոր կնոջ հետ միասին եւ չնշտում է, որ այդ ապօրինի կնոջ նպատակը պիտի լինի ժառանգ ծնել ընտանիքի

հօր համար եւ այդպիսով ազատել ընտանիքը նրա յարատեւութեանն ապաւնացող վտանգից: «Ապա եթէ յաղագս անժառանգութեան տեսանիցէ զայն տրամեալ ու ցաւակցեալ ըստ օրինակին Աբրահամու եւ Սառայի, տացի համարակութիւն առնուլ կին. աոցէ, բայց մի լիցի զամուլ եւ ծննդական ի միասին պահել» (I, գլ. Ժ): Այստեղ անպայման պէտք է տեսնել Հայ ժողովրդի սովորոյթներին ազդեցութիւնը: Միեւնոր Գօշի իրաւաբանական հայեացքի վրայ: Հայ նահապետական գերդաստանի պաշտամունքի սկզբունքների համաձայն արու զաւակի, մանաւանդ անդրանիկ արուի ծննդի անհրաժեշտութիւնը մի Համատարած, խոր արմատացած գաղափար է Հայ ժողովրդի մէջ: Այդ պատճառով էլ ժողովրդի սովորութեան իրաւունքը թող է տալիս ապօրինի կամ երկրորդ կնոջ հետ ապրելու պահանջը, երբ օրինաւոր կինն ամուսն է կամ շարունակօրէն աղքիւններ է ծննդաբերում: «Գանձակի գաւառում ամուսն կնոջ ամուսինը մի երկրորդ կին է բերում յատկապէս երեսայ ունենալու նպատակով եւ հասարակական կարծիքը, որ ընդհանրապէս դատապարտում է ապօրինի կնապահութիւնը, այսպիսի գէպքերում շատ ներողամիտ է գտնում²»:

Ժողովրդի հասկացողութեամբ այս տեսակ ապօրինի կենսկցութիւնը միայն արու զաւակ ունենալու գաղափարն է իւր մէջ պարփակում, իրեն «օջախի» յարատեւութեան անհրաժեշտ պայման. ուստի նա ստանում է խորհրդաւոր նշանակութիւն: Concubinat-ը կատարւում է մեր սովորութեան իրաւունքի համաձայն, որոշ ծեսերի ու սովորութիւնների պահպանողութեամբ. գրւում են պայմանագրեր, հրաւիրւում են վկաներ, գնում են նոյն իսկ եկեղեցու դուռը կենսկցութեան փոխադարձ համաձայնութեան երդումը կոչուել³:

Ընդհանրապէս վերոյիշեալ եւ այլ յօդուածներէց, որոնց մասին կը խօսենք յետագայ գլուխներում, ուշադրութեան արժանի կեալ կայանում է նրանում, որ Գօշի օրէնքները շատ զգոյշ են վերաբերւում գէպի ընտանեկան անձնական յարաբերութիւնները: Արդարեւ ընտանեկան կենսկցը մի այնպիսի հաստատութիւն է:

¹ Լաւրկան-Գանձակի գաւառ. Բ. Հատ., Էր. 43: Թիֆլիս 1901:

² Այս տեսակ պայմանագրերի մի քանի օրինակներ լոյս են տեսել մեր գրականութեան մէջ. տես ՄԵԼԻՍ Հայաստանի, 1885թ. Նաեւ, Ե. Լաւրկանի՝ Արդարեւական հանդէս, հատ., X, Էր. 136:

³ Ե. Լաւրկան-Բորչալիի գաւառ. «Արդարեւական հանդէս» XI հատ., Էր. 125:

որ դժուար է ենթարկուում որեւէ ըզգլանմանի, կարգաւորուում որեւէ որոշումներով ու սահմաններով: Դա մի ինտիմ, արտաքին աշխարհի միջամտութիւնից հեռու կեանք է, որի վիճողորոր սահմանափակուում եւ ղեկավարուում է սովորութեան իրաւունքի պայմաններով: Այդ կարծես շատ լաւ է բմբռնել Միխիթար Գօշը, որ ամենայն կերպ ջանում է ազատ պահել ընտանիքի իրաւաստութիւնն արտաքին իշխանութեան ներկայացուցիչներից: Բոլոր ընտանեկան տարածայնութիւնները, որոնք քիչ թէ շատ բարոյական նշանակութիւն ունեն, հետեւապէս որոնք լինելու կարօտ են աւելի խրատական միջոցների, փերապահուած են նախապէս հենց իրենց ամուսինների անձնական համաձայնութեան ու վճիռն, որտեղ անշուշտ մեծ դեր էր խաղալու սովորութեան իրաւունքը: Բայց եւ այնպէս՝ զայդ զամենեւեման ըստ սահմանի կանոնաց արասցեն, (I, գլ. Զ): Օրինակ՝ ամուսնութիւնն լուծելու հարցը առնական անկարողութեան դեպքում, կախուած է փոխադարձ հայեացքներից: «Եթէ կամ լիցի կնոջն, ի միասին գտնանալի կայցեն. եւ եթէ ոչ, դատաստան լիցի բաժանման» (I, գլ. Ժ), կամ՝ «զայդոսիկ իրաւունքն հաճոյս վարկար դատաստանի»: Ուրեմն լոկ այն դեպքերում, երբ փոխադարձ համաձայնութեամբ անկարելի է վերացնել վիճելի կեանքը եւ հաշտութիւն կայացնել, այն ժամանակ ստիպուած են դիմել դատաստանի:

Այս մի քանի կետերը, որոնք վերը յիշեցինք, այնուամենայնիւ ցոյց են տալիս, թէ որքան քիչ էր զարգացած հայոց մէջ անձնական իրաւունքի կողմերը, որ այնպիսի մի բարդ հարց, ինչպիսին է երկու ամուսինների փոխադարձ դրութիւնն ընտանիքի մէջ, շոշափուում է այդքան թեթեւակի ու թերի:

II.

Ընկալն յորհրդանիւնների:

Միջոցաւ այն թերութիւնները, որոնք գտնուում ենք ամուսինների անձնական յարաբերութիւնների մէջ, ներելի են այն պատճառով, որ ընտանեկան կեանքը, ինչպէս ասացինք, լինելով ինքնամիտ սերտ շրջան, անկարող է արտաքին կարգաւորման ենթարկուել, ընդհակառակն՝ ընչական յարաբերութիւնների մասին Դատաստանագիրքը աւելի եւս լինել է ու պարտաւորում է շատ քիչ կանոններ: Նոյն իսկ շատ հարցեր, որոնք կարող են ծագել ամուս-

նական իրաւունքի մէջ ընչական յարաբերութիւնների վերաբերմամբ, բնաւ չեն յիշուում: Դատաստանագիրքը երեւում է, որ այրն նախ քան պահուելը նշանագրութիւնից յետոյ մերթ ընդ մերթ ընծաներ է տալիս իւր հարսնացունին, որ կուշուում է երեսոց տեսոց կամ երեսոց տեսոց (I, գլ. ԺԻԱ, ԺԻԳ) եւ հոմանիշ է հոռովմեական Donatio propter (ante) nuptias-ին: Բացի այդ՝ կինն ունի եւ իւր բաժինն (ծնողներից ու ազգականներից), որ կուշուում է պոռթ (յու. նական քրօն բառից), նման հոռովմեական dos-ին, եւ որը իւր հետ բերում է ամուսնու տունը (I, գլ. ԺԻԱ, ԺԻԳ): Այդ բոլոր իրերը իսկապէս պատկանում են կնոջ եւ կազմում սրտ սեփականութիւն. սակայն պսակից յետոյ՝ լինի ի ձեռս առնել, քանի որ այրը համարում է իշխան կնոջ, այսինքն քանի որ կինն ենթարկուած է իւր ամուսնու իրաւաստութեանը (manus mariti) անշուշտ եւ կնոջ բոլոր ինչքը պէտք է գտնուի նմանապէս ամուսնու տրամադրութիւնն ներքոյ: Սկիզբն Դատաստանագիրքը ոչ մի տեղ պարզ չէ որոշում, թէ յրեմից ամուսնական կեանքի, այրը ինչ իրաւունքներ ունէր իւր կնոջ ընչքի վրայ: Արդեօք այրն ունէր լիազօր սեփականատիրական իրաւունքներ իւր կամքի համեմատ կարգադրելու կնոջից տացած գոյքը, թէ՛ սահմանափակուած էր միայն նրանով, որ օգտուելով կառավարելու անվնաս պահանջներ այդ: Դատաստանագիրքի մի քանի տեղերից կարելի է եզրակացնել, որ ամուսնու իրաւունքը կնոջ բերած ընչքի վերաբերմամբ որոշ սահմանափակումների էր ենթարկուած: Թե ինչ սահմանափակումներ էին այդ մեզ յայտնի չէ, քանի որ Միխիթար Գօշն այդ մասին ոչ մի բան չի ասում, բայց եւ այնպէս երեւի այդ դեպքերում ասպարեզ էր գալիս սովորութեան իրաւունքը. սովորութիւնների ու իրենց նախորդներից ու շրջապատողներից անցած կարգերի համաձայն էին անշուշտ վարուում այսպիսի հանգամանքներում: Դատաստանագիրքի Ե. յօդուածից կարելի է եզրակացնել, որ հայերի ամուսնական իրաւունքի մէջ կար մի օրէնք, որ տիրապետում է նաեւ օտար կուլտուրական օրէնագրութիւնների մէջ, թէ ամուսնութիւնը բնաւ երբեք չի ստեղծում ամուսինների ընչական իրաւունքների ընդհանրութիւն. վերոյիշեալ օրէնքով միայն թոյլատրելի էր, որ ամուսինները փոխադարձօրէն օգտուէին իրենց սեփականութիւններից: Անարկած . յօդուածը ուղղակի չեղտում է այդ տեսակ իրաւաբանական հաս-

կացողութեան վրայ, ասելով, «զի որպէս ոչ տիրէ ամուսնութեամբ կնոջ, մի լիցի իշխան ընչից նորա» (I, գլ. Ե)։

Իսկ թէ սահմանափակումներ գոյութիւն ունէին, որոնք կատում էին ամուսնու սեփական նատիրական իրաւունքը կնոջ ընչքի նկատմամբ, պարզ արտայայտում է նրանից, որ Մխիթար Գօշը ամեն մի քայլափոխում կրկնում է, թէ ամուսնական լուծումների գէպքերում, կնոջ բերած իրերը պէտք է անհրաժեշտ յետ յանձնուն իրեն։ Մինչեւ իսկ այնպիսի հանգամանքներում, երբ ամուսինը մեռնում է իւր հօր տանը, կարող է ազատօրէն կարգադրել իր ստացուածքը որեւէ կտակով, մինչդեռ կնոջ երկրի վրայ ոչ մի տնօրինում չի կարող անել, որովհետեւ իւր մահուանից յետոյ կնոջ բոլոր բերածը ի գէպ անջաւակութեան վերատնն անցնում է կնոջը (I, գլ. ԺԻԲ)։ Դմանապէս, եթէ կնոյր վախճանուի եւ ոչ մի զաւակ չլինի մնացած, հնոք գաւգեալ կնոջ բաժինն կտուում է ամուսնու գոյքից եւ յանձնում է կնոջ ծնողներին կամ եղբայրներին։ Իսկ եթէ կան զաւակներ, այն ատեն կնոջ «հոգու պէտքերու համար անհրաժեշտ գումարը հանելով, մնացածը անցնում է այդ զաւակներին (I, գլ. ԺԵԱ)։

Ուրիշն ամուսինն ոչ մի իրականաւոր իրաւունք չունէր կնոջ գոյքի վերաբերմամբ, այլ, քանի որ ամուսնական կապի մէջ էր, մի տեսակ կառավարիչ էր կնոջ բերած ընչքի. այդ ինչքը գտնւում էր մարդու տրամադրութեան տակ, երեւի որեւէ մեզ անյայտ իրաւութեամբ եւ այդ ինչքը նա պարտաւոր էր անփնաս պահել, եթէ ոչ շահագործել. ապա ամուսնութեան լուծման գէպքերում վերագործնել լիովին կնոջ։ Մի այլ տեղ Գատաստանալիքը, խօսելով եղբայրների բաժանման մասին (II, գլ. ԺԸ), պարզ որոշում է, որ եղբայրները նախ քան հայրենեաց տանից բաժանուելը, պէտք է սկզբում յայտ անեն հարսների բաժինները եւ ապա «յիւրաքանչիւրն տայցեն եւ ապա ինքեանց հայրենեացն» բաժանեն։

Ընդհանրապէս հարկ է շեշտել, որ անն իրաւունքները կնոջ սեփականութեան նկատմամբ Մխիթար Գօշին սահմանած նորմերում խիստ անորոշ են եւ միանգամայն զուրկ են կարուկ ձեւակերպութիւններից։ Դա մեզ զարմանալի չի թուայ, եթէ յիշենք, որ բիւզանդական իրաւունքն էլ այդ կողմից կաղել է եւ նրա օրենսդրութիւնն այդ հարցերում միշտ տատանուել է, զուրկ լինելով որոշ ուղղու.

Թիւնից։ Աւաջացած հարցերի անհրաժեշտ գէպքերում բիւզանդական իրաւունքը ստիպուած է եղել հետեւել տիրող սովորութիւններին եւ կիրառել վերջինները, մասամբ ներմուծելով իր օրէնքների մէջ կամ անփոփոխ եւ կամ լրացրած ու ամբողջացրած ձեւով։ Մահանդ նշանակայից է մեզ համար բիւզանդական իրաւունքի անկատարելութիւնն այն տեսակէտից, որ ամուսնական ընչական յարաբերութիւնների վերաբերեալ իրաւաբանական նորմերը Մխիթար Գօշի Գատաստանալիքի մէջ խմբագրուած են անշուշտ բիւզանդական իրաւունքի ազդեցութեան ներքոյ։

Յուստինիանական իրաւունքի համաձայն dos et propter nuptias donatio (προϋποπόβολον) կազմում էին միասին ընտանեկան-ամուսնական ընդհանուր ինչք։ Այդ ամուսնութեան ամբողջ ընթացքում կարող էր գործածել միայն ու կառավարել այդ գոյքը իրեն ընտանիքի գլուխը. նա պատասխանատու էր այդ գոյքի ամբողջութեան համար եւ միեւնոյն տեսակ սահմանափակուած էր այդ գոյքը բաժան անելու ինքնագլուխ անօրինական մէջ։ Սակայն երբ ամուսինների մէկի մահով ընտանեկան-ամուսնական կազմը բնականօրէն լուծւում էր, այն ժամանակ նմանապէս խախտում էր ամուսնական գոյքի այդ միակութեան սկզբունքը եւ օրէնքի յոժով հանդէս էր գալիս նրա բաժանումը. dosը անցնում էր կնոջը կամ սրա հօրը եւ կամ կնոջ միւս անմիջական ժառանգներին, իսկ propter nuptias donatioն մնում էր այդ մարդու կամ սրա ժառանգների մօտ։ Այնով կարծես հաստատում է, որ այդ մարդու եւ կնոջ ինչքերը չէին կազմում մի սեփականատիրական միութիւն, այլ մարդու եւ կնոջ գոյքերը, ինչքերը սկզբունքով ձանաչւում էին բաժան ու առանձին սեփականութիւնների։

Քանի որ բիւզանդական իրաւունքը, իրեն կալուածարապէս աւելի զարգացած մի ժողովրդի ու պետութեան իրաւաբանական նորմերի համախմբում, ամուսինների ընչական յարաբերութեանց հարցում այդքան անորոշ չէր, եւ բունէլ, ինչ գաղափր, երբ Մխիթար Գօշը իր անորոշ իրաւաբանական հայեացքով եւ գրեթէ հակասական նորմերով այդ հարցը խիստ մութ է թողել, յուսալով երեւի, որ անհրաժեշտ գէպքերում զատուորներին ու շահագրգռուած կողմերին օգնութեան կը հասնի

Ի D. K. Zachariä, Geschichte d. griechisch-jüdischen Rechts. Էր. 88. Berlin 1892։

սովորութեան իրաւունքը: Երբեք, հայ ժողովրդի իրաւաբանական հայեացքներում գտնուած ենք նոյն սկզբունքները, որոնք արծարծուած էր զատասանագիրքը ամուսինների ընչպեան յարաբերութիւնների նկատմամբ: Տարաբարտաբար մեր ազգագրագէտ բանահաւաքները համաստօրէն խիստ նուազ ուշադրութիւն են դարձրել իրաւաբանական հնութիւնների ու սովորութիւնների վրայ: Բայց եւ այնպէս մեր գրականութեան մէջ գտնուած ենք փաստեր, որոնք պարզ ապացուցանում են, թէ ինչպէս հայ ժողովրդի ամուսնական ընչպեան յարաբերութիւնները նոյն գաղափարներով, նոյն սկզբունքներով են զեկաւարուում, ինչ որ տեսնուած ենք Մխիթար Գօշի դատաստանագրքում:

Հայ սովորութեան իրաւունքի համաձայն նահապետական գերդաստանի համայնական գոյքի սեփականատիրութեան կից ծանաչուած է նաեւ անձնական սեփականութեան գաղափարը, որ գլխաւորապէս վերաբերում է կանանց ստացուածքին: Դա այսպէս անուանած «բուխն» է ուսումնասիրելու համար հայերի մէջ, այսինքն այն գումարը, որ պատկանում է հարսնեային եւ կազմուած է հարսին նշանագրութեան, պսակագրութեան ու որդեգրութեան միջոցներին տրուած ընծաներից՝ զարգերից ու գրամներից: Հետեւապէս արեւագինն ու սարսիւն գոյանում է propter nuptias donatio, այն է «երեսաց տեսչից ըստ Մխիթար Գօշի, քանակը» «միակ բանը, որի վրայ չի տարածուում տան մեծի իշխանութիւնը, գա հարսերի փողն է: Թէեւ հարսերը իրենց հետ փող չեն բերել, սակայն վաճառու են իրենց զարգերը, հազուադէպ են խնամինց տուած ոսկիները, մանրելով մի գումար են գոյացնում եւ իրենց անունով շահով են տալիս, ի նմոյս բերած այդ գոյքը չի կարող ուրեմն խառնուել ամուսնու գերզատանի համայնական գոյքի մէջ, շահագործուել նրա անդամների ձեռքով: Ի դուր չէ այդ գաղափարը ժողովուրդը արտայայտում մի բնորոշ առածով՝ «կնկայ բերած փողը մայր չի դառնայ»: «նմոյ արեւագինը կամ օթիւր շարունակուած են նրա սեփականութիւն համարուելու: Կնոջ փողը վրայ իրաւունք չունի եւ նրա ամուսինը, եթէ բաժան չէ եղբայրներից, Այնուհետեւ այն սեղանի վերաբերմամբ, ուր արդէն գոյութիւն ունի օթիտի սովորութիւնը, հարսի բերած օթիւր՝ զգեստ-

ները ու տան անհրաժեշտ պարագաները, թէեւ համարուում են կնոջ անձնական սեփականութիւն, բայց եւ մտնում են ընդհանուր գերզատասանական գոյքի մէջ ի տիրապետութիւն ամբողջ ընտանեկան համայնքի, եւթարկուած են գերզատանի կողմից օգտուելու իրաւունքին: Մխիթար Գօշի այն գերզատանի կազմաւորման դէպքում, որդիների բաժանման ատեն, այդ օթիւր զատուում է իրերու անհատական ստացուածք ընդհանուր բաժանուելիք գոյքից եւ մտնում է կրկին նրա սեփականատէր կնոջ ձեռքը՝:

Այժմ դառնանք այն հարցին, թէ ըստ Մխիթար Գօշի ինչ գրութեան մէջ էր լինում կնոջ սեփականութիւնն ամուսնութեան լուծուից յետոյ: Այս դէպքում կարող ենք դատաստանագրքի հիման վրայ երեք մոմէնտ ի նկատի առնել:

1. Աւուսինը մահա՞մբ բոլոր ինչքը, որ բերել էր կնոյ, եթէ անզուապէս է, անցնում է իւր ծնողներին կամ եղբայրներին, իսկ եթէ զուակնեք կան, ամուսինն իւր կնոջ հոգու պէտքերը տեսնելուց յետոյ, մնացածը պահում է զուակնեքին յանձնելու համար (I, գլ. 28, 29): Մխիթար Գօշի սահմանած այս կարգի մէջ գտնուած ենք բիւզանդական իրաւունքի ազդեցութիւն եւ մեծ նմանութիւն Յուստինիանոսի CLVII Nov. 3 գլխի բովանդակութեան հետ, ուր ասուում է, թէ կնոյ մահուանից յետոյ զուակների գոյութեան դէպքում ամուսինը միայն օգտուելու եւ ոչ թէ սեփականութեան իրաւունք ունի կնոյից մնացած գոյքի նկատմամբ, որ դառնում է իրօք միայն զուակների սեփականութիւնը:

Այնուհետեւ դատաստանագիրքը պարզաբանում է, որ պոյոգը վճարելիս՝ կնոյ բերած ոսկեղէնն ու արծաթեղէնն, եթէ հնարաւոր է նոյն իրերով հատուցանել, իսկ եթէ ոչ, հակառակ դէպքում այդ իրերի արժէքը, նմանապէս եւ կնեղանիք, որոնք «անաճ եւ անմահ» են համարուում, իսկ կնեղանիք «թէ աճեալ իցէ եւ ոչ պակասեալ՝ զզուխն առցէ եւ զկէս աճին, եւ կէս աճին առնն լիցի», այսինքն մայր կնեղանին ու աճած սերնդի կեսը պատկանում է կնոյը, իսկ աճած սերնդի մնացեալ կեսը թողնուում է մարդուն: Հանդերձ-

1 Եւ. Լաւրենտ. Զատեք. եր. 179. Թիֆլիս. Ա. հատ. 1897:

1 Ամբ 178 է. 177 երեսներ. Նով. Зелинский-Народоморская обшчина армян Зангезурской. եր. 31—33:

2 E. Zacharia, Geschichte d. griechisch-römischen Rechts. եր. 89:

ղէնները որոնք միասին են մաշել, անցնում են կնոջը: Այստեղ արդէն պարզ արտայայտուած են, նոյն իսկ բառացի կրկնում են այն որոշումները, որոնք բունանդակուած են այսպէս անուանած ստորա-հոլովական օրէքների հայ թարգմանութեան 2Ա եւ 2Զ օրէքաւծներում¹: Նմանապէս եթէ այլ ու կնն երկար ժամանակ ապրել են միասին, ամուսինը պարտաւոր է կնոջ մահուան գէպքում իւր կողմից հէ սեփական գոյքից մի բան հանել «ի վերայ մահու նորա իրբււ ամստիկնոջ»:

2. Այդ մարդու հանումը, եթէ դա տեղի է ունենում հոր տանը, կամ հօրից բաժանուած ատեն, կնոջ պարագի ու երեւոյ զեւոյ», զատուած է թողած ժառանգութիւնից եւ յանձնուած է իրեն ըստ պատկանելոյն. մանաւանդ եթէ գրաւոր կամ վկաների ցուցմունքների հիման վրայ ապացուցուի որ, յիրաւի այդ բոլորը կազմուած են կնոջ սեփականութիւնը եւ պատկանած ինչքը: Մեծնող այր մարդը միմայն իր սեփական ստացուածքի վրայ կարող է ըստ իւր կամքի կարգադրութիւններ անել (I, գլ. 2ԻԲ, 2ԻԿ): Այդ մարդու պատկանած ինչքը սրա մահուանից յետոյ, եթէ չի եղել օրեւէ կտակ, կամ տնօրինութիւն, անցնում է կնոջը իրբււ ժառանգութիւն այն ժամանակ միայն, երբ վերջինս ծնել է զաւակներ, իսկ ամուսինն գէպքում որբււ այրին կարող է ժառանգել միայն «յազազս տնեսութեան» (I, գլ. 2Ե):

3. Ղերպապէս երրորդ մոմէնտն է ապագալէ գէպքերը: Նախ եւ առաջ պէտք է այստեղ ի նկատի առնել, որ դատաստանագիրքն ապահարզանի գէպքերում կնոջ ընչքի վերաբերմամբ երկու տեսակ կարգադրութիւն է առնում:

ա. եթէ ապահարզանն տեղի է ունենում օրեւէ արտաքին պատճառներից, այն է՝ առնական անկարողութեան, կնոջ անբուժելի հիւանդութիւնների, մարդու գերութեան, կնոջ ամուսինութեան ամուսինը պարտաւոր է իւր բաժանուած կնոջը յետ դարձնել բոլոր նրա ինչքը՝ պարագի ու երեսացեցոյն (I, գլ. Ե, Զ, Է, Թ, Ժ):

բ. իսկ եթէ ապահարզանն տեղի է ունենում օրեւէ ներքին պատճառներից, այսինքն փոխադրած տեղութիւնից կամ ամուսնու անբարոյական վարքից եւ կամ նրա անբարիշտ ու մոլի

քնաւորութիւնից, եթէ «նախ զամուսնութիւնն իցէ սկիզբն անտիցն», եւ երբ կնոջը ստիպուած է բաժանումն պահանջել, այն ժամանակ սրան հասնում է իւր բերած ինչքը եւ իւր ամուսնու գոյքի $\frac{1}{3}$ մասը, որովհետեւ վերջինս անարգել է պատկը եւ դորա համար եւ նիւթական պատիւ է կրում: Բայց երբ այդ անտեղի ամուսնութիւնից յետոյ են երեւան եկել, այն ատեն բազի իւր բաժնից նաեւ «զկէս ընչից առնն կնոջ տայցն» (I, գլ. Է, ԺԱ, ԺԿ): Մի քանի այլ բացառիկ գէպքերում, երբ կնոջ է ապահարզանի պատճառն, $\frac{1}{3}$ -ը կնոջ ընչքից մնում է ամուսնուն եւ միւս $\frac{2}{3}$ -ը վերցնում է կնոջ (I, գլ. Ը):

Մնում է նաեւ մի ընդհանուր հարց ընչական յարաբերութիւնների վերաբերմամբ, որի մասին Միխիթար Գօշը միանգամայն լուծութիւն է պահպանում: Արդեօք կնոջ ինչքը իրաւասութիւն կամ պատասխանատուութիւն ունէր իւր ամուսնու մահուանից յետոյ նրա իրաւաբանական պարտաւորութիւնների համար. արդեօք պատասխանատու էր սեփական ընչքով իւր մարդուց միացած պարտքերի համար: Այս հարցին կարելի է նութագրական պատասխան տալ, հիմնուելով դատաստանագրքի ընդհանուր օրու եւ մանաւանդ հայոց ընտանեկան կազմի վրայ:

Նախ եւ առաջ՝ այն փաստը, որ կնոջը ինչպէս վերը տեսնեք, ամուսնու մահուանից յետոյ ստանում է յետ իւր ինչքը եւ նմանապէս, որ անզաւակ կնոջ մահուան նրա ինչքը վերստին անցնում էր կնոջ ծնողներին, անշ իրաւունք է տալիս ենթադրելու, որ կնոջ իւր գոյքով քնաւ պատասխանատու չէր ամուսնու թողած պարտքերի ու նրա կապած իրաւաբանական այլ պարտաւորութիւնների համար: Երկրորդ՝ այն փաստը, որ մեր ընտանեկան կազմը հիմնուած էր նահապետական սկզբունքների վրայ, ինչպէս եւ այսօր տակաւին հայկական գաւառներում շատ տեղերում, սկզբունքների, որոնք ընտանիքի հօրը տալիս են լիազօր իրաւունք ու պատասխանատուութիւն (patrio potestas) իւր իշխանութեան ներքոյ գտնուած անդամների վերաբերմամբ, կրկնում ենք, այս փաստն էլ ենթադրել է տալիս, որ ընտանիքի մեծն էր պատասխանատու ընտանեկան համայն ստացուածքով (հետեւապէս ի բայ առեալ կանանց ինչքը, իրբււ վերջիններիս անձնական սեփականութիւն) իւր ստորագրեալ անդամների պարտքերի ու այլ դաշխքներից համար: Ննկանկած, այս գէպքում մեծ գէր էր խաղում սովորութեան իրաւունքը: Ահա

¹ Sachau u. Bruns, Das syrisch-römische Rechtshuch, B. 11.

թէ ինչու Միտիթար Գօշը լուծեամբ է անցնում այդ հայրը, որը, թերեւս նրա կարծիքով, շատ պարզ ու անվիճելի էր, քանի որ դա հանապաղ պէտք է տեղի ունենար տիրող սովորութիւնների համեմատ:

(Հորոհ-Կիւլէ)

ԴՈ. ՍՍՄՈՐԷԼԵՆՆ

ՀԱՅԵՐԷՆ ՆՈՐ ԲՈՒՅՐ ՏԵՄԹԹԵԼՍ ԿՈՒՋԻ
ՀԵԿԱՇԱԿԻՔԻՆ ՄԷՋ

Յ Ա Ռ Ա Զ Ա Բ Ա Ն

Իրաքանչիւր նորագիւտ հայ ընագրի մէջ անսպասելի չէ գտնել բառական նորանոր միջոցներ, որոնք այլուստ մեզի անծանօթ մնացած ըլլալին: Այս տեսակէտով զարմանալի հարուստ է Տիմոթէոս Կուզի Հակամատուցեան նորագիւտ ընագիրը, որ վերջերս տպուեցաւ Էջմիածնի մէջ Կարապետ Վրդ. Տէր Մկրտչեանի եւ Երուանդ Վրդ. Տէր Մինասեանի աշխատակցութեամբ: Ստույգ է որ իր պարունակած այդ նոր հայ բառերէն մեծ մասը զանազան նախամասնիկներով կերտուած ձեւեր են (որոնցմով այնպէս հարուստ է յունական դպրոցի հայերէնը) եւ ըստ այսմ առանձնապէս հետաքրքիր չեն հայ լեզուի ուսումնասիրութեան համար: Սակայն ասոնցմէ դուրս Տիմոթէոս ունի նաեւ խումբ մը մաքուր արմատական ձեւեր կամ այնպիսի նոր ածանցներ, որոնք պիտի ճոխացնեն հայ բառարանը եւ որոնց ուսումնասիրութիւնը կրնայ ծառայել նոր խնդիրներու լուսաբանութեան:

Ներկայ հատորիկիս մէջ Զանացի հաւաքել այն բառերն ու ձեւերը, որոնք վերջին երկու տեսակէտով կրնային օգտակար ըլլալ: Ասոնց աւելցուցի նաեւ այն դժուարիմաց բառերը՝ որոնք կարօտ էին լուսաբանութեան եւ հետաքրքիր ընագրանական տեսակէտով: Իսկ այն բառերը՝ որոնք յունահայ մասնիկներու (ուր,

տալ, պալ, եւն) յարադրութեամբ կազմուած սովորական ածանցներ են եւ առաջին հայեացքով հսկանալի, կը թուում այն Լիակատար Հայ բառարանին, որ ապագայ հայերէնագէտներու զործը պիտի ըլլայ:

Յոր-Նախիջնահան ԲՈՒՏ Հոկտ. 12:

ՀՐԱԶԵԱՅ ԱՃԼԱՌԻԼԷՆ

1. ԱՆԴԷ:

Մէկ անգամ գործածուած է Տիմոթ. էջ 283, ըստ ամենայնի պարզ հասուածի մը մէջ. «Ի Դաւթայ էր Աղյան, եւ Յովսէփ՝ որ արգար ելով եւ պահպան օրինի՝ յիւրմէ հայրենոյ եւ ի տանէ աստէր իւր զկոյնն, քանցի հրամայէր օրէն ոչ պարտ գոլ առնուլ կին, եթ՝ ոչ ի նոյն ցեղէ: Իւ վասն զի ոչ էր օրէն առ հրեայն ազգաբանել զկանայս, զի զսովորութիւնն պահեսցէ աւետարանին եւ մի թուեսցի տարագծել ի նախերգանացի եւ զովքն մեզ ծանուցէ, ասկա այսորիկ գնահանա եւրա լուեաց, իսկ զԵսուէփ ազգաբանեաց, զի ուսցուք նովազ զՄարիամ, եթ՝ էր ի տանէ Դաւթի, ուստի եւ ինքն»:

Խօսքն Ս. Աղյա Մարիամի վրայ է՝ դեռ չնշանուած, եւ հետեւաբար ուղի կը նշանակէ «նշանելու աղջիկ կամ պարագայէս աղջիկ»: Հինն աւանդուած է մեզի ու ինչ ձեւ մ'ալ՝ «բոզ» նշանակութեամբ (Եւս. ֆր.: Երկու բառերն ալ նոյն են: Լեզուներու մէջ «աղջիկ» նշանակող բառը կրնայ յետոյ «բոզ» իմաստն ալ առնուլ. Հմմտ. հայ. Բուր. վրաց. Բուր., որ լազ. Բուր. «աղջիկ, բառն է. ֆրանս. fille «աղջիկ» որ ժողովրդական լեզուին մէջ «բոզ» իմաստն ալ ունի:

Բն. 1906, 106 ունի բառը նոյն դրած ենք ուղիք ձեւին հետ. այս համեմատութեան մասին եթէ կար կասկած մը՝ ձեւին (ձ. ուղ.) եւ նշանակութեան տարբերութեան համար, նորագիւտ թանկագին ուղիք ձեւին ներկայութեամբ կը փառատի: Հետեւաբար ուղիք բառը ուղիք նուագական կամ փաղաքական ձեւն է:

2. ԱՂԴԵՐԵԼ:

Զգաժանաւ գայթակցութեան եւ այգաւենաց արեանց եւ հալածանաց երկայն ոչ մարդութեան Տէր, ոչ ի յաւիտենիս յայտնի եւ ոչ ի հանդերձելուք. Տիմոթ. էջ 150:

ԱՂԴԵՐԵԼ «անպարտ կացուցանել, ներել» ու ձայնը շրթնականի քով դարձած է մ:

3. ԱՆՈՐԵԼ:

Յարուցէ Աստուած երկին թագաւորութիւն ի վերայ երկրի, որ յաւիտենաւ ոչ ապականեսցի եւ թագաւորութիւն նրա ժողովրդեան միւսում ոչ մնացէ, աւերեցէ եւ մալեացէ զամե-